

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Doktori disszertáció

Bálint Anna

Edmond Jabès
és a megnyíló írás

Filozófiatudományi Doktori Iskola
Prof. Dr. Boros Gábor DSc, egyetemi tanár

Esztétika Doktori Program
Dr. Radnóti Sándor DSc, egyetemi tanár

A bizottság tagjai:

A bizottság elnöke:	Dr. Bacsó Béla CSc, DSc, egyetemi tanár
Bírálok:	Dr. Popovics Zoltán PhD habil. adj. Dr. Somlyó Bálint PhD egy. docens
A bizottság titkára:	Dr. Nemes Zoltán Márió PhD egy. adj.
A bizottság tagja:	Dr. Horváth Ágnes PhD ny. habil. főisk. docens
Póttagok:	Dr. Sajó Sándor PhD egy. habil. docens Dr. Seregi Tamás PhD egy. adj.
Témavezető:	Dr. Darida Veronika PhD egy. habil. adj.

Budapest, 2015

TÉZISEK

A kutatás felvetései

Jelen dolgozat többek között azt tűzte ki céljául, hogy Edmond Jabès életművével kapcsolatban egy új kontextust dolgozzon ki. Számot vetve annak recepciójával arra szeretne rávilágítani, hogy a korábban inkább marginálisnak számító olvasási módok igenis relevánsak, illetve ennek mentén újabb lehetőségek után kutat. Másrészt pedig azt kívánja kiemelni, hogy a nyitódás milyen sokféle minőségében valósul meg ebben az írásművészetben a szavak szintjétől indulva egészen az egyetemes, (tehát szövegen túli; ember-ember, és ember-Isten között relációkat felölelő) percepciókig. Végezetül pedig eme nyitódás kapcsán arra keresi a választ, hogy annak nyelvi folyamata hova vezet, illetőleg megkísérli a jabèsi nyelvet annak mentén definiálni.

A kutatás háttere

A jabès-i írás mellőz számos olyan kelléket, mely a szövegeket akár elbeszélésszerűvé, akár bármilyen más műfajhoz közeledővé és közelíthetővé tenné. Emellett (illetve részben ettől függetlenül), felfüggesztve a tér-idő koordinátákat, megteremt egy olyan szubtilis teret, melyet a hiány, az üresség és a semmi különböző módzatai uralnak, valamint az explicit intenció: az első – avagy az utolsó könyv (melynek lapjai egy sajátos örök visszatérés okán egybefűződnek) feltalálása.

Következésképp a háttérproblematika jelszava a hiány, pontosabban a hiányzó jelentés lesz. Ez az abszolút tényező egyszerre kiindulópont és levezetésem szerint célkitűzés, valamint járulékosan magát a szövegkezelést is befolyásolja. A szavak építkezése (vagy épp dekonstrukciója, széthullása), konkrétan tehát a törés retorikája, pedig a dolgozat szempontjából lesz csupán járulékos kérdés.

Legfőképp azért, mert a törés következtében létrejövő különleges aforizmákat a recepció két alaptanulmánya, Maurice Blanchot és Jacques Derrida egy-egy szövege¹ már érintette vagy alaposan ki is elemezte, de melleleg a fragmentaritás szakdolgozatomban (*Jabès és a désastre*, 2010) szintén helyet kapott. A végső ok pedig az volna, hogy ehelyütt a fehér fog a helyébe lépni. Noha a fehér írás egy összetettebb jelenség, azt az aspektusát is vizsgálom, mely törlést produkálva a szöveggel szemben egy kétélű alá-főlérendeltségi viszonyt alakít ki.

Szövegformáló erején s annak konstatálásán túl, hogy valami eltörött, megmásíthatatlanul bekövetkezett, a gondolatmenet szempontjából az lesz releváns, hogy a diszkontinuitás milyen módon válhat katalizátorává bizonyos találkozásoknak és revelációknak. Ehhez viszont először is kitér a törés keltette fennforgásban hátramaradt szavakra, mint az értelemadó nyelvi megnyilvánulás legkisebb egységére, majd annak több válfaját különíti el. A differenciájában elgondolhatatlan nyom mutatkozik meg ezek mögött a szavak mögött, melyek egyazon üres helyre mutatnak és melyek így számos értelemben válnak a derridai *différance* továbbgondolásává.

A dolgozat háttérének világosabbá tételéhez emellett néhány, már-már közkeletűvé vált Jabès-koncepciót is kritikával kíván illetni, vagy legalábbis ki kíván egészíteni. Részben azért, mert az idő által meghaladottá váltak, részben pedig azért, mert bizonyos esetekben véleményem szerint a recepció nem veszi kellőképp figyelembe azt a fajta (másrésztől valóban elvértve, és épp ezért rejtettségében megjelenő) önreflexiót, mely közvetlenül az írások interpretációjára is vonatkoztatható. Értem ezalatt többek között azt a distinkciót, hogy erős vallásos-kulturális gyökerei, száműzetés-élménye (az egyiptomi író az ellenséges politikai légkör hatására 1957-ben Franciországba kényszerült áttelepülni) ellenére Jabès nem vallotta magát zsidó írónak. Voltaképp az összes ilyen típusú aposztrofálás a jabèsi-emberi tapasztalat általánosságára révén teljesen értelmezhetetlen. Talán csupán egyetlen szempont van, mégpedig az, hogy az ír-ó Auschwitz *után* ír, az olvasó Auschwitz *után* olvas. Ennélfogva a judaizmus más entitásokhoz (az idegenéhez, a másikéhoz) fog közelíteni, gyakorlatilag csak ezek valamelyikével együtt lesz értelmezhető.

¹ BLANCHOT, MAURICE: „A megszakítás”; DERRIDA, JACQUES: „Edmond Jabès és a könyv kérdése.”. In: BACSÓ, BÉLA (szerk.): *Más(ik)-lét(e):Edmond Jabès*, Athenæum, Budapest, T-Twins, II, 1995/4, 133-143, valamint 144-160.

Máskülönben pedig úgy vélem, egyes vonulatok – konkrétan a nomadizmus – részben elveszítették partikularitásukat, vagyis mai szemmel már nem az érzéklet egyedülállósága ragad meg, hanem az, hogy, milyen gondolati sor részét képezi. Az *exil* (a száműzés vagy a száműzetés – ebben a francia nyelv hasonlóképp kettős), sem egy rögzített állapot, sem egy folyamat betetőzése, hanem sokkal inkább annak része. Ez a gondolati sor képlékeny, művenként változik, de nagyjából a következő módon alakul: adottá válik a hely hiánya, vagyis a hiány a térben, a „lakható végtelen” ellenében. Ebbe a fikcionális topográfiába rendeződik bele, legalábbis ebben a helykeresésben vesz részt az idegen, aki mindig két *hely* (az írás terei, a sivatag és a város, az egyik és a másik) között mozog.

A kutatás módszertana

A szöveg specifikussága, valamint a dolgozat megközelítése számos bevett olvasási módozatot zár ki. Ha csak abból indulunk ki, hogy szépirodalmi művekről van szó, akkor megállapítható, hogy szinte egyáltalán nem lehetséges egy lineáris, de még egy narratologikus olvasat sem. Viszont amennyiben eltekintve egy műfaji kategorizációtól sajátos stílusú bölcséleti művekként olvassuk őket, akkor sem válik lehetővé, hogy bármilyen teleologikus eljárást alkalmazva dolgozzuk őket fel, mivel azok minduntalan revideálják a fogalmakat, átrendezik területet, hogy aztán sajátos mozgásuk által vezérelve (látszólag) ugyanoda jussanak vissza, ahonnan elindultak. A fentiek tekintetében tehát egyfelől egy szűkebb értelemben vett szövegelemzős, közvetlenül a kifejezési módozatokat boncolgató megközelítés jellemző, másfelől a könyveken felül ívelő mozzanatok letapogatásának szándéka.

Visszatérve ehhez a *sajátos mozgáshoz*: ennek vizsgálatára vezetek be egy interpretációs eszközt. Edmond Jabès egyik központi fogalma a kör, belőle fog elősorjázni a spirál, a kör egy pontja, vagy épp a *retour*, a visszatérés. A másik Jabèsszel foglalkozó Derrida-esszé, az *Ellipse* fog kiindulópontul szolgálni ahhoz az olvasásmódszertani szempontból is releváns felvetéshez, mely szerint a szöveg dinamikája leírható egy elliptikus körön való haladás segítségével. A kettőt vegyítve véleményem szerint ehhez társítható az az elgondolás, hogy az elliptikus kör pontjai, melyek egyfelől a kör vonalán helyezkednek el, másrészt rezonálnak a kör

középpontot vesztett (le centre décentré) középpontjára, egyfajta leképezésül szolgálnak a könyvben végbemenő relációkra, különös tekintettel azok távolodó-közeledő dinamikájára.

Ennek eredményeképp többek között a barátság, a találkozás, a másik keresésének folyamata is leírhatóvá, megérthetővé, és végül egymással összehasonlíthatóvá válik. Az értekezés egyik fontos törekvése, hogy a recepciót uraló Derrida-tanulmányon kívül a kevésbé közismert *Ellipse* című esszéről bebizonyítsa, az előbbinek szükségszerű kiegészítésévé válhat.

A kutatás megvalósítása

A fentiek tisztázását követően a tárgyalás öt fejezetben öt figyelemre méltó könyvből kiindulva járja körül a nyitódás különböző komponenseit. Az elemzések során hol az elliptikus mozgás, hol a hiányba(n) íródás valamelyik módozata fog látványosabban érvényesülni.

Első (bizonyos szempontból nulladik) lépésben a kevésbé ismert *Récit (Elbeszélés)* című néhányoldalas, versszerű alkotást tanulmányozom. Azért tartom méltó kiindulópontnak, mert rövidege ellenére prefigurál számos, később tárgyalandó műben kiszélesedő koncepciót. Ezek volnának többet között: az idegen és a száműzetés, a találkozás és az elválás. A zérushoz közelítő mivolta pedig abból adódik, hogy a *Récit* leszámol az elbeszéléssel. A vizsgálat tárgya az, hogy mennyiben posztmodern, diagnosztikus, és mennyiben egyéni összetevőkből jön létre az a plurális diskurzus, mely mindazonáltal szereplőkkel és egy fikciós térrel is rendelkezik.

A következő fejezet, vagyis klasszikus fejezet helyett *Exkurzus* a fehér írást, mint a törlés egy válfaját járja körül, mivel a fehér egy olyan, minden könyvben hiányos jelenlétében felmerülő jelenség, melyet nem lehet ignorálni a nyelvi nyitás szempontjából, ugyanakkor a többit kizárva az életmű egy konkrét elemével sem lehet összekötni. Az exkurzus számot vet a fehérség konnotációival, úgyis mint a semmivel, a térbeli kivetülésével, valamint az általa alkalmazott erőszakkal. Emellett rákérdez Isten és közötté fennforgó összefüggésekre.

A harmadik fejezet az *Un Étranger, avec, sous le bras, un livre de petit format* (Egy idegen, kis könyvecskével a hóna alatt, 1989) című könyvet választotta témájául. Ez a rész fog talán a legtöbbet meríteni olyan, Jabès szempontjából is alapvető gondolkodókból, mint például Emmanuel Lévinas. Az ő absztrakciói segítségével kísérli meg megfogalmazni, mit jelent Jabèsnél az *arc*, ki az *én*, s még inkább: ki a *másik*. Én és másik egymás fele való haladása (illetve egymástól távolodása) nemcsak az elliptikus kör, hanem az én és az idegen viszonyulásai szempontjából is szignifikáns lesz. Ezek a megfigyelések végül az embert emberrel összefűző egyetemes felelősségben fognak kicsúcsosodni, melyet a *désastre* – „katasztrófa”, a *szubverzió* – *fennforgás*, az *exil* – *száműzetés* fenoménjai idézhetnek elő. A *parole*, a szavak összességének szintjén pedig a találkozásnak egy másik fajtája valósul meg: egy-egy megszólalás egymást olvassa, egymáshoz is beszél. Itt vélem tehát felfedezni az első jelét annak, hogy Jabès szövegszerűen fogja fel a létet, mely elgondolás mindig reciprokként tűnik fel – és ez közre is játszik nyelvkonceptiója alakulásában.

A negyedik fejezet a *Le Livre des Marges* (A Margók könyve, 1984) köré csoportosítja megállapításait. Ez a könyv még a jabèsi életműben is egyedülálló módszerességgel vegyíti egybe a legkülönbözőbb szövegtípusokat: saját (cikket, esszét, levelet) és írotárs (idézeteket, neki, vagy róla írt sorokat) szerzeményét egyaránt. Ez a könyv részben e közvetlen reflexió módozatai miatt kapott a dolgozatban helyet. Egyrészt látteleme annak, Jabès hol helyeződött el saját korának irodalmi terében, viszont ami még sokkalta mérvadóbb: meg lehet belőle állapítani (a rávonatkozó kommentárok kommentárjainak segítségével), hogy hol helyezte el saját magát a többi író – gondolkodó gondolkodásrendszerében.

Végezetül olyan tényezőket vizsgállok, amelyek bár más könyveknek is immanens része (s magam is több, adódó helyen foglalkozom velük), viszont itt nyerik el a legkörvonalazhatóbb, a leghatározottabb formájukat. Ilyenek lesznek a párbeszéd, melynek kapcsán a mondás effektusáról, pontosabban végtelenségéről (*l'infini du dire*) ejtek szót; illetve összevetem a polifóniával, mely bizonyos könyvekben tulajdonképpen átveszi az uralmat még egy végtelen beszélgetés felett is. A másik ilyen fogalom pedig a *pli*, vagyis a redő lesz, mely természetesen nemcsak szemantikája, hanem irodalma szintjén is rengeteg implikációval rendelkezik. Jabèsnél nem központi tényező, mégis könyvek során át húzódik a *livre-pli* elgondolása. A

dolgozat a pli előképei helyett csak utóbbi változatára koncentrálna keresi a kapcsolódási pontokat közte és a nyelvi nyitódás között.

A tárgyalás zárófejezete betetőzésképp Jabès utolsó, már poszthumusz megjelent munkáját, a *Le livre de l'hospitalité* (1991, *A vendégszeretet könyve*) elemzi. Azt bizonyítom, hogy a vendégszeretet különböző alakzatait (úgyis, mint: isteni, nomád, illetve nyelvi vendégszeretet) aprólékosan körüljáró tematika bizonyos értelemben az *Un étranger, avec, sous le bras, d'un livre de petit format* (ld. a vonatkozó, harmadik fejezetet) függelékeként funkcionál, amennyiben az annak során tételezett vándorlás vég nélkülisége helyett, illetve annak lehetséges kifutásaként felmutatja a menedék konstrukcióját.

De a végkövetkeztetés szempontjából talán még ennél is fontosabb, hogy az idegen szubjektum hazatalálásának mintájára a nyelv is egy bizonyos befogadási gesztusban részesül. Eme elgondolás kapcsán visszakanyarodok a fehér egyik alapattribútumához, mely ezidáig ellentmondásos, illetve hiányos volt. Tehát a fehér lap fehér írást megteremtő intenciója nem merül ki abban, hogy a fekete betűket egyszerűen eltörölje, hanem ezt a műveletet megelőzi a fehérség szavakat magába fogadó attitűdje. Az örök visszatérés lehetősége pedig abban fog megnyilvánulni, hogy az eltörlés után újabb befogadás válik lehetővé. Végezetül – némiképp mind az öt feldolgozott könyvet lezárandó fogom megvizsgálni, hogy eme utolsó könyv utolsó fejezete (*Un espace pour l'adieu*) szerint milyen térben mozog az elbúcsúzás motívuma. A válasz erre röviden az lesz, hogy a búcsú nyelvi kontextusban valósul meg, pontosabban benne lesznek a nyelvek egygyé.

A függelékben két fordításom olvasható: egyrészt (a vonatkozó fejezet olvasását megkönnyítendő) a *Récit*, a szerző hozzá írott „kísérőlevelével” (*Lettre à M.C. – Levél M.C.-nek*). Másrészt Jacques Derrida: *Ellipse* című esszéje, mely úgy hiszem, keretbe foglalja a jabès-i életmű körköröségének kérdését, valamint remélhetőleg befogadhatóbbá teszi a dolgozat eme elgondolást alapul vevő levezetését.

A kutatás eredményei

A vizsgálódás eredményeképpen fény derülhet arra, hogy Edmond Jabès írásművészete nem egy szándékolt, és a világ tapasztalását tükröző negatív obskuritást céloz a töredékesség, a „személytelenség”, és számos egyéb, a diszkontinuitás látszatát keltő eszköz segítségével. Mindezen vonulatok arra irányulnak, hogy Jabès előhívja egy, a kívülség tapasztalatát felvillantó, de végeredményben egy mélységesen belső és pozitív kivilágítás fele mutató írásmód lehetőségét.

Két problematika köré csoportosul a kutatás következtetések összefoglalása: egyrészt a felelősség mindenek felett álló imperatívuszának tudatában megkísérli azt összeegyeztetni egy kifejezetten befele tartó, kizárólag saját nyelvi tökéletesedését célzó törekvéssel. Az ellentét feloldása a sebbel lesz lehetséges. A seb feltűnik korábban is; úgy a dolgozatban, mint a Jabès-irodalomban. Azonban az okfejtés nem kifejezetten ezekkel a vetületekkel (ti. a seb íródása az áldozati létben; a seb, mint nyom; vagy a szubverzív seb) operál. Azzal fogok tehát foglalkozni, amely szerint a seben keresztül én és másik egymáshoz talál, majd az ő révén tudnak egymással kommunikálni, mely fenomén eleve a nyelvnek egy magasabb szintre való eljuttatását jelenti. Ráadásul eme nyitódásban a nyelv – feltevésem szerint – egy olyan irányba indul el, ahonnan már felsejlik a könyv utáni (az a bizonyos utolsó, avagy első) könyv küszöbe.

A másik problematika pedig egyszerre függetlenül az elsőtől és vele összefüggésben ennek a partikuláris nyelvnek kísérel meg nevet adni. Következtetése szerint a legplauzibilisebb az volna, ha profétikus nyelvnek hívná. Ez természetesen a prófétai szerep újrafogalmazását is megkívánja, továbbá Isten és a jabèsi én relációjának tisztázása szintén szükségszerű lesz. Mindazonáltal a hangsúly annak megállapítására kerül: ez a nyelv egyfajta *tiszta igazság* kimondásának segítségével képes megkonstituálódni.

A témában végzett publikációs tevékenység:

Tanulmány:

„*Récit* comme négation du récit. Un procédé anti-narratologique d’Edmond Jabès.”,
Lublin Studies in Modern Languages and Literature, 2014, 38/2, 1-12.

„*A travers le désert: le nomadisme d’Edmond Jabès*”, *Agapes Francophones*,
Revue de l’Université de Timisoara, 2012, 29-39.

„Paroles d’attente – Les modalités du fragmentaire dans *L’Attente l’oubli* de Maurice
Blanchot”, *Loxias*, Revue de l’Université de Nice, 2012,38.

Szakfordítás:

„Jacques Derrida: Az ellipszis”, *Orpheus Noster*, VI, 2014/4, 31-37.